DAVLAT BUDJETI, SOLIQLAR VA DAVLAT QARZI

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Iqtisodiyot nazariyasi kafedrasi dotsenti

Yulduz Urinboyeva Pirnazarovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Rustamov Samandar Qodirivich

TM-M-125 talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada davlat budjeti, soliqlar va davlat qarzining iqtisodiy mohiyati, nazariy asoslari, tarkibiy tuzilishi hamda mamlakat makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlashdagi o'rni kompleks tarzda yoritilgan. Davlat budjetining daromadlari va xarajatlarini shakllantirish mexanizmlari, soliqlarning fiskal, tartibga solish, qayta taqsimlash va rag'batlantirish funksiyalari, shuningdek, davlat qarzining ichki va tashqi manbalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Budjet taqchilligining yuzaga kelish sabablari, uni moliyalashtirish usullari hamda davlat qarzining iqtisodiy o'sish, investitsiyalar, inflyatsiya va kelajakdagi fiskal majburiyatlarga ta'siri o'rganilgan. Maqolada davlat qarzi barqarorligini baholashning asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari, jumladan, davlat qarzining yalpi ichki mahsulotga nisbati, qarzga xizmat ko'rsatish xarajatlari, foiz stavkalari va iqtisodiy o'sish sur'atlari o'rtasidagi munosabatlar ochib berilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida davlat budjeti va soliq siyosatini takomillashtirish, budjet mablag'laridan samarali foydalanish, soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, davlat qarzini oqilona boshqarish va fiskal xavflarni kamaytirish yo'nalishlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot yakunida davlat moliyasining barqarorligini mustahkamlash, budjet shaffofligini oshirish va uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *Davlat budjeti, davlat moliyasi, soliq tizimi, soliq siyosati, fiskal siyosat, budjet daromadlari, budjet xarajatlari, budjet taqchilligi, budjet profitsiti, davlat qarzi, ichki qarz, tashqi qarz, qarz barqarorligi, yalpi ichki mahsulot, soliq ma’murchiligi, davlat xarajatlari samaradorligi, makroiqtisodiy barqarorlik, fiskal xavflar, davlat moliyasini boshqarish, moliyaviy intizom.*

Abstract: *This article examines the economic nature, theoretical foundations, structural characteristics, and interrelationships of the state budget, taxation, and public debt. It analyzes the mechanisms of public revenue and expenditure formation, the fiscal and regulatory functions of taxation, and the role of domestic and external borrowing in financing government activities. Particular attention is paid to budget deficits, public debt sustainability, debt servicing costs, interest rates, economic growth, and fiscal risks. The article also explores opportunities to improve budget transparency, tax administration, public expenditure efficiency, and debt management in the Republic of Uzbekistan. Finally, it presents practical recommendations aimed at strengthening fiscal discipline, ensuring macroeconomic stability, and promoting sustainable economic development.*

Keywords: *State budget, public finance, taxation, tax policy, fiscal policy, budget revenue, public expenditure, budget deficit, budget surplus, public debt, domestic debt, external debt, debt sustainability, gross domestic product, tax administration, fiscal risks, macroeconomic stability, public financial management*

Kirish

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda davlat moliyasini samarali boshqarish mamlakatning barqaror rivojlanishi, iqtisodiy o‘sish sur’atlarini saqlab qolish, aholi farovonligini oshirish va ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning iqtisodiy jarayonlardagi ishtiroki, avvalo, davlat budjeti, soliq tizimi va davlat qarzi orqali namoyon bo‘ladi. Ushbu uchta moliyaviy institut davlatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda bir-birini to‘ldiruvchi va o‘zaro ta’sir ko‘rsatuvchi mexanizmlar sifatida faoliyat yuritadi.

Davlat budjeti mamlakatda yaratilgan yalpi ichki mahsulotning bir qismini markazlashtirish va uni davlat hamda jamiyat ehtiyojlari uchun qayta taqsimlash vositasidir. Budjet orqali ta’lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya, mudofaa, davlat boshqaruvi, transport, energetika va boshqa muhim sohalar moliyalashtiriladi. Shu sababli budjetning shakllanishi va ijrosi nafaqat moliyaviy, balki iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy ahamiyatga ham ega.

Soliqlar davlat budjeti daromadlarining muhim manbai hisoblanadi. Ular orqali davlat o‘z funksiyalarini bajarish uchun zarur moliyaviy resurslarni shakllantiradi. Shu bilan birga, soliqlar iqtisodiy subyektlarning qarorlariga ta’sir ko‘rsatadi, daromadlarni qayta taqsimlaydi, iste’mol va investitsiya jarayonlarini tartibga soladi. Soliq siyosatining samarali tashkil etilishi davlat daromadlarining barqarorligini ta’minlash bilan bir qatorda, tadbirkorlik va xususiy investitsiyalar rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Davlat qarzi esa davlatning qo‘shimcha moliyaviy resurslarga bo‘lgan ehtiyojini qondirish vositasidir. U budjet taqchilligini moliyalashtirish, yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirish va iqtisodiy inqirozlarning salbiy oqibatlarini yumshatishda muhim rol o‘ynashi mumkin. Biroq qarz mablag‘laridan foydalanish samaradorligi past bo‘lsa yoki qarz majburiyatlari iqtisodiyotning to‘lov imkoniyatlariga nisbatan tezroq o‘sib borsa, moliyaviy barqarorlikka xavf tug‘ilishi ehtimoli ortadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, iqtisodiy o‘sish, davlat xarajatlarining ortishi, aholini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash zarurati va xalqaro moliya bozorlaridagi o‘zgarishlar davlat moliyasini boshqarishda muvozanatli yondashuvni talab qiladi. Davlatning bir vaqtning o‘zida barqaror soliq tushumlarini ta’minlashi, muhim xarajatlarni moliyalashtirishi va qarz majburiyatlarini nazorat qilishi zarur.

Maqolaning maqsadi davlat budjeti, soliqlar va davlat qarzining iqtisodiy mohiyatini chuqur o‘rganish, ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash hamda O‘zbekiston sharoitida davlat moliyasini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun davlat budjetining nazariy asoslarini yoritish, soliqlarning iqtisodiy vazifalarini tahlil qilish, davlat qarzining shakllanish mexanizmlarini o‘rganish, budjet taqchilligi va qarz barqarorligi o‘rtasidagi munosabatlarni baholash hamda fiskal siyosat samaradorligini oshirish yo‘nalishlarini asoslash vazifalari belgilangan.

Davlat budjetining iqtisodiy mohiyati, funksiyalari va tarkibiy tuzilishi

Davlat budjeti davlat moliya tizimining markaziy bo‘g‘ini bo‘lib, davlatning o‘z funksiyalarini bajarishi uchun zarur bo‘lgan moliyaviy resurslarni shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish bilan bog‘liq iqtisodiy munosabatlarni ifodalaydi. Uning asosiy iqtisodiy mazmuni milliy daromadning muayyan qismini markazlashtirish va ushbu mablag‘larni jamiyatning ustuvor ehtiyojlari asosida qayta taqsimlashdan iborat.

Davlat budjeti oddiy daromadlar va xarajatlar yig‘indisi emas, balki mamlakatning iqtisodiy strategiyasini amalga oshirishga xizmat qiladigan moliyaviy rejalashtirish vositasidir. U orqali davlat iqtisodiyotning rivojlanish yo‘nalishlarini belgilaydi, ijtimoiy tengsizlikni yumshatishga harakat qiladi, hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytiradi va iqtisodiy faoliyatning ustuvor sohalarini qo‘llab-quvvatlaydi.

Davlat budjetining asosiy funksiyalari

Davlat budjeti, avvalo, taqsimlash funksiyasini bajaradi. Ushbu funksiya doirasida iqtisodiyotda yaratilgan daromadlarning bir qismi soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar orqali davlat ixtiyoriga o‘tkaziladi. Markazlashtirilgan moliyaviy resurslar esa davlat organlari, ijtimoiy muassasalar, infratuzilma loyihalari va boshqa ustuvor yo‘nalishlar o‘rtasida taqsimlanadi.

Budjetning ikkinchi muhim funksiyasi qayta taqsimlash hisoblanadi. Bozor iqtisodiyotida daromadlar tarmoqlar, hududlar va aholi guruhlari o‘rtasida notekis shakllanishi mumkin. Davlat soliqlar, ijtimoiy nafaqalar, subsidiyalar va budjet transfertlari orqali ushbu tafovutlarni yumshatishga intiladi. Masalan, iqtisodiy

imkoniyatlari nisbatan cheklangan hududlarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash hududlararo rivojlanish farqlarini kamaytirishi mumkin.

Uchinchi funksiya — iqtisodiyotni tartibga solish. Davlat budjet xarajatlari va soliq siyosati orqali yalpi talab, bandlik, investitsiya va ishlab chiqarish jarayonlariga ta’sir ko‘rsatadi. Iqtisodiy faollik pasaygan sharoitda infratuzilma investitsiyalarini oshirish talabni qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Biroq iqtisodiyotda inflyatsion bosim kuchli bo‘lsa, xarajatlarni nazoratsiz kengaytirish narxlar o‘sishini kuchaytirishi ehtimoli mavjud.

To‘rtinchi funksiya — nazorat funksiyasi. Davlat budjeti ijrosi ustidan nazorat mablag‘larning maqsadli sarflanishi, moliyaviy intizomga rioya qilinishi va davlat xarajatlarining natijadorligini baholashga xizmat qiladi. Ushbu funksiya budjet mablag‘laridan samarasiz foydalanish, ortiqcha xarajatlar va korrupsiyaviy xavflarni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Davlat budjeti daromadlari va xarajatlari

Davlat budjeti daromadlari iqtisodiy mazmuniga ko‘ra soliq tushumlari, soliqdan tashqari daromadlar, davlat mulki va aktivlaridan olinadigan ayrim tushumlar hamda qonunchilikda belgilangan boshqa daromadlardan shakllanadi. Ularning tarkibi mamlakatning iqtisodiy tuzilishi, soliq siyosati, tabiiy resurslari va davlat boshqaruvi tizimiga bog‘liq.

Budjet xarajatlari esa davlat tomonidan iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarni bajarish uchun yo‘naltiriladigan moliyaviy resurslarni ifodalaydi. Xarajatlarning asosiy yo‘nalishlariga ta’lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya, davlat boshqaruvi, mudofaa, jamoat xavfsizligi, infratuzilma va iqtisodiy rivojlanish dasturlari kiradi.

Davlat budjetining daromadlari va xarajatlari o‘rtasidagi munosabat quyidagi formula orqali ifodalanadi:

$$B = R - G$$

Bu yerda:

- B— budjet saldosi;

- R— budjet daromadlari;
- G— budjet xarajatlari.

Agar daromadlar xarajatlardan yuqori bo‘lsa, budjet profitsiti, xarajatlar daromadlardan yuqori bo‘lsa, budjet taqchilligi yuzaga keladi. Budjet balansi esa tegishli hisoblash doirasida daromadlar va xarajatlar tengligini anglatadi.

Shuni ta’kidlash lozimki, budjet taqchilligining mavjudligi har doim ham salbiy iqtisodiy natijani anglatmaydi. Agar taqchillik iqtisodiy pasayish davrida yuzaga kelib, samarali investitsiyalar va muhim ijtimoiy xizmatlarni moliyalashtirishga xizmat qilsa, u iqtisodiy faollikni qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Ammo uzoq muddat davomida yuqori taqchillikning saqlanib qolishi davlat qarzining ortishiga va kelajakdagi budjet imkoniyatlarining cheklanishiga olib kelishi mumkin.

Davlat budjeti samaradorligini baholash

Budjet siyosatining samaradorligini faqat qancha mablag‘ sarflangani yoki qancha daromad yig‘ilgani bilan baholab bo‘lmaydi. Muhim jihat — ajratilgan mablag‘lar qanday iqtisodiy va ijtimoiy natijalarga olib kelganidir.

Masalan, ta’lim uchun ajratilgan mablag‘larning samaradorligi maktablar soni bilan birga ta’lim sifati, o‘quvchilarning bilim darajasi va ta’lim xizmatlaridan foydalanish imkoniyati orqali baholanishi kerak. Xuddi shuningdek, sog‘liqni saqlash xarajatlari tibbiy xizmatlarning qamrovi, sifati va aholining salomatligiga ta’siri bilan bog‘liq holda tahlil qilinishi zarur.

Shu sababli natijaga yo‘naltirilgan budjetlashtirish, o‘rta muddatli moliyaviy rejalashtirish, budjet dasturlarining samaradorligini baholash va ochiq hisobot tizimlarini rivojlantirish davlat moliyasini boshqarishning muhim yo‘nalishlari hisoblanadi.

Soliqlarning iqtisodiy mohiyati, turlari va davlat moliyasidagi ahamiyati

Soliqlar davlat va soliq to‘lovchilar o‘rtasida yuzaga keladigan, qonunchilik asosida tartibga solinadigan majburiy moliyaviy munosabatlardir. Ularning iqtisodiy

mohiyati milliy daromadning bir qismini davlat ixtiyoriga o‘tkazish orqali davlat vazifalarini moliyalashtirishdan iborat.

Soliqlar davlat budjetining asosiy daromad manbalaridan biri bo‘lish bilan birga, iqtisodiy jarayonlarni tartibga soluvchi vosita sifatida ham xizmat qiladi. Soliq stavkalari, soliq bazasi, imtiyozlar va soliq ma’murchiligi mexanizmlari tadbirkorlik subyektlari, investorlar va iste’molchilarning iqtisodiy qarorlariga ta’sir ko‘rsatadi.

Soliqlarning asosiy funksiyalari

Soliqlarning birinchi va asosiy funksiyasi fiskal funksiyadir. Ushbu funksiya davlatning o‘z vazifalarini bajarishi uchun zarur bo‘lgan moliyaviy resurslarni shakllantirishni anglatadi. Soliq tushumlari davlat xizmatlarini moliyalashtirish, ijtimoiy majburiyatlarni bajarish va infratuzilmani rivojlantirish uchun zarur mablag‘larni ta’minlaydi.

Ikkinchi funksiya — tartibga solish funksiyasi. Davlat soliq stavkalari va imtiyozlari orqali iqtisodiy faollikka ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayrim faoliyat turlariga beriladigan imtiyozlar investitsiyalarni rag‘batlantirsa, ayrim mahsulotlarga qo‘llaniladigan yuqoriroq soliqlar ularning iste’moliga ta’sir qilishi mumkin.

Uchinchi funksiya — qayta taqsimlash funksiyasi. Soliqlar orqali shakllangan resurslarning bir qismi ijtimoiy himoya, ta’lim, sog‘liqni saqlash va boshqa jamoat xizmatlariga yo‘naltiriladi. Bunday mexanizm iqtisodiy imkoniyatlar o‘rtasidagi tafovutlarni yumshatishga yordam berishi mumkin.

To‘rtinchi funksiya — rag‘batlantirish funksiyasi. Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish yoki yangi ish o‘rinlarini yaratishga yo‘naltirilgan ayrim soliq mexanizmlari iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashi mumkin.

Beshinchi funksiya — nazorat funksiyasi. Soliq hisobotlari, elektron hisob-fakturalar va raqamli ma’lumotlar almashinuvi iqtisodiy operatsiyalarni kuzatish, soliq majburiyatlarini aniqlash va soliqdan bo‘yin tovlash holatlarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Soliqlarning asosiy turlari

Soliqlarni iqtisodiy mazmuni va soliqqa tortish obyektiga ko‘ra bir necha guruhga ajratish mumkin.

Soliq turi	**Iqtisodiy mazmuni**
Qo‘shilgan qiymat solig‘i	Tovarlar va xizmatlar qiymatiga qo‘shilgan qiymatni soliqqa tortish mexanizmi
Foyda solig‘i	Yuridik shaxslarning soliqqa tortiladigan foydasiga nisbatan qo‘llanadi
Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i	Jismoniy shaxslarning tegishli daromadlarini soliqqa tortadi
Aksiz solig‘i	Qonunchilikda belgilangan ayrim tovarlarga nisbatan qo‘llanadi
Mol-mulk solig‘i	Soliq qonunchiligida belgilangan mol-mulk obyektlariga solinadi
Yer solig‘i	Yer uchastkalari va ulardan foydalanish bilan bog‘liq soliq munosabatlarini qamrab oladi
Resurs soliqlari	Tabiiy resurslardan foydalanish bilan bog‘liq fiskal munosabatlarni tartibga soladi

Soliqlar, shuningdek, bevosita va bilvosita soliqlarga ajratiladi. Bevosita soliqlar daromad yoki mol-mulk kabi obyektlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llanadi. Bilvosita soliqlar esa tovar va xizmatlarning narxi orqali iste’molchiga o‘tishi mumkin.

Bunda soliqning qonuniy to‘lovchisi bilan uning iqtisodiy yukini amalda ko‘taruvchi shaxsni farqlash muhimdir. Masalan, qo‘shilgan qiymat solig‘ini budjetga o‘tkazish majburiyati korxonada bo‘lsa-da, uning narxga ta’siri talab va

taklifning elastikligiga qarab iste’molchi hamda ishlab chiqaruvchi o‘rtasida taqsimlanishi mumkin.

Soliq siyosati va iqtisodiy samaradorlik

Soliq siyosatining muhim vazifasi davlat daromadlarini ta’minlash bilan birga, xususiy sektorning iqtisodiy faolligini saqlashdan iborat. Haddan tashqari yuqori soliq yuki ayrim sharoitlarda investitsiyalarni kamaytirishi, yashirin iqtisodiyotni kengaytirishi yoki soliqdan bo‘yin tovlashni rag‘batlantirishi mumkin. Shu bilan birga, soliq tushumlarining yetarli bo‘lmasligi davlat xizmatlari sifatiga va budjet barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuning uchun samarali soliq siyosati soliq stavkalarini oqilona belgilash, soliq bazasini kengaytirish, qonunchilikning barqarorligini ta’minlash va ma’muriy xarajatlarni kamaytirishga asoslanishi lozim.

Soliq imtiyozlari ham alohida iqtisodiy baholashni talab qiladi. Imtiyozning mavjudligi avtomatik ravishda iqtisodiy foyda yaratilganini anglatmaydi. U tufayli budjet yo‘qotgan daromad, yaratilgan ish o‘rinlari, qo‘shimcha investitsiyalar va ijtimoiy natijalar o‘zaro taqqoslanishi kerak.

Natijada soliqqa tortish tizimi faqat daromad yig‘ish mexanizmi emas, balki iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlovchi va davlat moliyasining uzoq muddatli barqarorligini ta’minlovchi muhim institut sifatida namoyon bo‘ladi.

Davlat budjeti va soliqlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik: fiskal siyosatning nazariy va amaliy asoslari

Davlat budjeti va soliqlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik davlat moliyasining asosiy iqtisodiy mexanizmini tashkil etadi. Soliqlar budjet daromadlarining shakllanishini ta’minlasa, budjet xarajatlari davlatning iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarini amalga oshirishga xizmat qiladi. Ushbu ikki yo‘nalishning muvofiqlashtirilishi fiskal siyosatning natijadorligini belgilovchi muhim omillardan biridir.

Fiskal siyosat davlat tomonidan soliqlar, davlat xarajatlari va budjet taqchilligini moliyalashtirish mexanizmlari orqali iqtisodiyotga ta’sir ko‘rsatish

jarayonidir. Uning asosiy maqsadi makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlash, bandlikni rag‘batlantirish va davlat moliyasining barqarorligini saqlashdan iborat.

Budjet daromadlarining shakllanish mexanizmi

Davlat budjeti daromadlarini soddalashtirilgan tarzda quyidagicha ifodalash mumkin:

$$R = T + N$$

Bu yerda R— budjet daromadlari, T— soliq tushumlari, N— soliqdan tashqari daromadlar va tegishli boshqa tushumlar.

Soliq tushumlarining hajmi iqtisodiyotdagi ishlab chiqarish darajasi, korxonalar foydasi, aholi daromadlari, iste’mol hajmi va soliq ma’murchiligi samaradorligiga bog‘liq. Masalan, ishlab chiqarish hajmi ortishi foyda solig‘i bazasini kengaytirishi mumkin. Aholi daromadlari va iste’molning o‘sishi esa tegishli daromad soliqlari hamda iste’molga bog‘liq soliq tushumlariga ta’sir ko‘rsatadi.

Biroq iqtisodiy o‘sish bilan soliq tushumlari o‘rtasidagi munosabat doimo bir xil bo‘lmaydi. Agar iqtisodiy o‘sish asosan norasmiy sektorda yuz bersa yoki ayrim tarmoqlarga katta soliq imtiyozlari berilgan bo‘lsa, tushumlarning o‘sishi iqtisodiy faollikning o‘sishidan past bo‘lishi mumkin. Shu sababli soliq bazasining kengligi va rasmiy iqtisodiy faoliyat ulushi alohida ahamiyatga ega.

Davlat xarajatlarining iqtisodiyotga ta’siri

Davlat xarajatlari iqtisodiyotga bevosita va bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. Bevosita ta’sir davlatning tovar va xizmatlarni xarid qilishi, infratuzilma qurilishi hamda davlat xizmatchilariga haq to‘lash orqali yuzaga keladi. Bilvosita ta’sir esa ta’lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya va boshqa xizmatlar orqali inson kapitali va iqtisodiy imkoniyatlarning rivojlanishida namoyon bo‘ladi.

Davlat xarajatlarining yalpi talabga ta’sirini soddalashtirilgan Keynscha model yordamida tushuntirish mumkin:

$$k_G = \frac{1}{1 - c(1 - t)}$$

Bu yerda k_G— davlat xarajatlari multiplikatori, c— iste'molga chegaraviy moyillik, $t$esa daromadga bog‘liq samarali soliq stavkasining soddalashtirilgan ko‘rsatkichidir.

Mazkur model davlat xarajatlarining dastlabki o‘sishi iqtisodiyotda qo‘shimcha daromad va iste'molni yuzaga keltirishi mumkinligini ko‘rsatadi. Biroq real sharoitda multiplikator samarasi iqtisodiyotning ishlab chiqarish quvvatlari, import ulushi, inflyatsiya, foiz stavkalari va pul-kredit siyosatiga bog‘liq.

Masalan, iqtisodiy pasayish davrida davlat tomonidan transport infratuzilmasiga investitsiya kiritilishi qurilish, materiallar ishlab chiqarish va xizmatlar sohasida qo‘shimcha talab yaratishi mumkin. Lekin loyihalar samarasiz rejalashtirilsa, xarajatlar ko‘paygani bilan kutilgan iqtisodiy natijaga erishilmasligi mumkin.

Budjet taqchilligi va uni moliyalashtirish

Budjet taqchilligi davlat xarajatlarining tegishli budjet daromadlaridan yuqori bo‘lishi natijasida yuzaga keladi. U iqtisodiy pasayish, favqulodda xarajatlar, yirik investitsiya dasturlari, soliq tushumlarining kamayishi yoki xarajatlar majburiyatlarining ortishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Taqchillikni moliyalashtirishda davlat qimmatli qog‘ozlarini chiqarish, ichki va tashqi qarz mablag‘larini jalb qilish hamda qonunchilikda ruxsat etilgan boshqa manbalardan foydalanish mumkin. Moliyalashtirishning har bir usuli iqtisodiyotga turlicha ta'sir ko‘rsatadi.

Masalan, ichki bozorda davlat obligatsiyalarining chiqarilishi investorlar uchun moliyaviy instrumentlar yaratadi, biroq katta hajmdagi qarz jalb qilish xususiy sektor kreditlari qiymatiga ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Tashqi qarz esa qo‘shimcha xorijiy resurslarni jalb qiladi, lekin valyuta xatari va tashqi moliyaviy sharoitlarga bog‘liqlikni kuchaytirishi ehtimoli mavjud.

Shuning uchun budjet taqchilligini baholashda uning hajmi bilan birga, yuzaga kelish sabablari, moliyalashtirish manbalari va xarajatlarning iqtisodiy natijadorligi ham o‘rganilishi zarur.

Davlat qarzining iqtisodiy mohiyati, turlari va shakllanish sabablari

Davlat qarzi davlatning ichki va tashqi kreditorlar oldidagi qaytarilishi lozim bo‘lgan qarz majburiyatlarini ifodalaydi. U davlat moliyasining qo‘shimcha resurslarni jalb qilish mexanizmi bo‘lib, iqtisodiy rivojlanish loyihalarini moliyalashtirish, budjet taqchilligini qoplash va favqulodda vaziyatlarda moliyaviy ehtiyojlarni qondirish uchun qo‘llanishi mumkin.

Davlat qarzining iqtisodiy ahamiyati uning qanday maqsadda jalb qilingani va undan qay darajada samarali foydalanilganiga bog‘liq. Agar qarz mablag‘lari ishlab chiqarish salohiyatini oshiradigan, iqtisodiy samaradorlikni yaxshilaydigan va kelajakda daromadlarni ko‘paytiradigan loyihalarga yo‘naltirilsa, u uzoq muddatli rivojlanishga xizmat qilishi mumkin.

Aksincha, qarz mablag‘lari yetarli iqtisodiy natija bermaydigan loyihalarga sarflansa, qarzni qaytarish majburiyati saqlanib qoladi, biroq uni qoplashga yordam beradigan qo‘shimcha iqtisodiy imkoniyatlar yuzaga kelmasligi mumkin.

Davlat qarzining asosiy turlari

Davlat qarzi, birinchi navbatda, ichki va tashqi qarzga ajratiladi.

Ichki davlat qarzi mamlakat ichidagi kreditorlardan, jumladan, mahalliy banklar, investorlar va boshqa moliyaviy subyektlardan jalb qilingan mablag‘lar bilan bog‘liq. Ichki qarz milliy kapital bozorini rivojlantirishi, davlat qimmatli qog‘ozlari bozorini kengaytirishi va milliy valyutada moliyalashtirish imkoniyatlarini oshirishi mumkin.

Tashqi davlat qarzi xorijiy davlatlar, xalqaro moliya institutlari, xorijiy banklar va xalqaro kapital bozorlari kabi manbalardan jalb qilinadi. U yirik infratuzilma, energetika, transport va boshqa rivojlanish loyihalarini moliyalashtirishda qo‘llanishi mumkin.

Davlat qarzini tahlil qilishda bevosita davlat qarzi bilan davlat kafolati ostidagi majburiyatlarni farqlash lozim. Davlat kafolati bilan jalb qilingan qarz bo‘yicha to‘lov muammolari yuzaga kelgan taqdirda, davlat zimmasiga qo‘shimcha moliyaviy majburiyat tushishi mumkin. Shu sababli kafolatlar va shartli majburiyatlar fiskal xavflarni baholash tizimida alohida kuzatilishi kerak.

Davlat qarzining shakllanish omillari

Davlat qarzi quyidagi holatlarda shakllanishi mumkin:

- budjet taqchilligini moliyalashtirish zarurati yuzaga kelganda;
- yirik infratuzilma va investitsiya loyihalarini amalga oshirishda;
- iqtisodiy inqiroz yoki favqulodda vaziyatlar oqibatlarini yumshatishda;
- mavjud qarz majburiyatlarini qayta moliyalashtirishda;
- davlatning vaqtinchalik likvidlik ehtiyojlarini qoplashda.

Davlat qarzining ortishi har doim iqtisodiy inqirozni anglatmaydi. Qarzning iqtisodiy xavfliligi uning hajmi, qiymati, qaytarish muddati, valyuta tarkibi va davlatning to‘lov imkoniyatlari bilan belgilanadi.

Davlat qarzini baholash ko‘rsatkichlari

Davlat qarzini tahlil qilishda quyidagi ko‘rsatkichlar muhim hisoblanadi:

9. Davlat qarzining yalpi ichki mahsulotga nisbati.
10. Qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlarining budjet daromadlariga nisbati.
11. Qarzning o‘rtacha foiz stavkasi va qaytarish muddati.
12. Tashqi qarzning valyutalar bo‘yicha tarkibi.
13. Yaqin yillarda to‘lanishi lozim bo‘lgan qarzlarning hajmi.
14. Davlat kafolatlari va boshqa shartli majburiyatlar miqdori.

Davlat qarzining YAIMga nisbati qarz hajmini iqtisodiyot ko‘lami bilan taqqoslash imkonini beradi. Biroq mazkur ko‘rsatkichning o‘zi qarzning xavfsiz yoki xavfli ekanini to‘liq aniqlamaydi. Davlatning soliq yig‘ish salohiyati, iqtisodiy o‘sish sur’ati, qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlari va moliya bozorlariga chiqish imkoniyatlari ham hisobga olinishi kerak.

Davlat qarzi barqarorligi, makroiqtisodiy xavflar va qarzni boshqarish mexanizmlari

Davlat qarzining barqarorligi davlatning qarz majburiyatlarini uzoq muddat davomida iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarini bajarish imkoniyatini jiddiy cheklamagan holda qoplash qobiliyatini anglatadi. Bu tushuncha davlat moliyasini boshqarishning eng muhim mezonlaridan biri hisoblanadi.

Davlat qarzi barqarorligini baholashda qarzning joriy hajmi bilan birga, uning kelajakdagi o‘zgarishiga ta’sir qiluvchi iqtisodiy omillar ham o‘rganiladi. Bunda nominal iqtisodiy o‘sish, foiz stavkalari, birlamchi budjet saldosi, valyuta kursi va qarzning qaytarish muddatlari alohida ahamiyatga ega.

Davlat qarzi dinamikasining matematik modeli

Davlat qarzining YAIMga nisbatini soddalashtirilgan holda quyidagi tenglama orqali ifodalash mumkin:

$$d_t = \frac{1 + r_t}{1 + g_t} d_{t-1} - p_t$$

Bu yerda:

- d_t— joriy davrdagi davlat qarzining YAIMga nisbati;
- r_t— qarz bo‘yicha samarali nominal foiz stavkasi;
- g_t— nominal YAIMning o‘sish sur’ati;
- p_t— birlamchi budjet profitsitining YAIMga nisbati.

Ushbu model davlat qarzi dinamikasida foiz stavkalari, iqtisodiy o‘sish va birlamchi budjet saldosi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Agar qarz bo‘yicha foiz stavkasi nominal iqtisodiy o‘sish sur’atidan yuqori bo‘lsa, qarzning YAIMga nisbati oshish bosimiga duch kelishi mumkin. Bunday holatda birlamchi budjet profitsiti qarz dinamikasini barqarorlashtirishga yordam beradi.

Aksincha, nominal iqtisodiy o‘sish foiz stavkasidan yuqori bo‘lsa, boshqa shartlar teng bo‘lganida qarzning YAIMga nisbati barqarorlashishi osonlashadi. Biroq bu holat qarzning avtomatik ravishda kamayishini anglatmaydi, chunki budjet

taqchilligi, valyuta kursidagi o‘zgarishlar va boshqa moliyaviy operatsiyalar ham qarz hajmiga ta’sir qiladi.

Davlat qarzining asosiy makroiqtisodiy xavflari

Davlat qarzini boshqarishda birinchi muhim xavf foiz stavkalari bilan bog‘liq. Agar qarz o‘zgaruvchan foiz stavkasida jalb qilingan bo‘lsa yoki mavjud qarzlar yuqori stavkalar sharoitida qayta moliyalashtirilsa, foiz xarajatlari oshishi mumkin. Bu esa budjetning boshqa xarajatlari uchun mavjud mablag‘larni kamaytiradi.

Ikkinchi xavf valyuta kursi bilan bog‘liq. Tashqi qarz xorijiy valyutada jalb qilingan bo‘lsa, milliy valyutaning qadrsizlanishi qarzning milliy valyutadagi qiymatini oshiradi. Agar davlatning valyuta tushumlari yetarli bo‘lmasa, qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlari budjetga qo‘shimcha bosim o‘tkazishi mumkin.

Uchinchi xavf qayta moliyalashtirish xataridir. Agar katta miqdordagi qarzlar qisqa vaqt ichida qaytarilishi lozim bo‘lsa, davlat ularni yangi qarzlar hisobidan qoplashga majbur bo‘lishi mumkin. Noqulay bozor sharoitlarida bu jarayon qimmatlashadi yoki moliyalashtirish imkoniyatlarini cheklaydi.

To‘rtinchi xavf davlat kafolatlari va shartli majburiyatlar bilan bog‘liq. Davlat korxonalari, kafolatlangan kreditlar va ayrim davlat-xususiy sheriklik loyihalaridagi moliyaviy muammolar kelajakda budjet zimmasiga qo‘shimcha xarajatlar yuklashi mumkin.

Beshinchi xavf davlat qarzining xususiy investitsiyalarni siqib chiqarish ehtimolidir. Davlatning ichki bozorda katta hajmda mablag‘ jalb qilishi ayrim sharoitlarda foiz stavkalarini oshirishi va xususiy sektor uchun kredit resurslarini qimmatlashtirishi mumkin.

Davlat qarzini boshqarishning ustuvor yo‘nalishlari

Davlat qarzini samarali boshqarish uchun qarz portfelining muddati, qiymati va valyuta tarkibini muvozanatlashtirish zarur. Qarz olish bo‘yicha qarorlar davlatning o‘rta muddatli moliyaviy strategiyasi bilan uyg‘unlashtirilishi kerak.

Bunda qarz mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladigan loyihalarning iqtisodiy samaradorligini oldindan baholash, qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlarini prognoz qilish va salbiy iqtisodiy ssenariylar yuzaga kelganda qarz dinamikasining qanday o‘zgarishini aniqlash muhimdir.

Davlat qarzining barqarorligi faqat qarz miqdorining pastligi bilan belgilanmaydi. Asosiy masala — davlatning qarz majburiyatlarini qay darajada oqilona boshqarishi, qarz mablag‘laridan qanday natija olishi va ularni qaytarish uchun yetarli iqtisodiy hamda fiskal imkoniyatlarga ega bo‘lishidir.

O‘zbekiston Respublikasida davlat budjeti, soliq siyosati va davlat qarzining holati

O‘zbekiston Respublikasida davlat moliyasini boshqarish iqtisodiy islohotlarni moliyalashtirish, aholi farovonligini oshirish, ijtimoiy xizmatlar sifatini yaxshilash va iqtisodiyotning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlash bilan chambarchas bog‘liq. Davlat budjeti daromadlari, xarajatlari, soliq tushumlari va davlat qarzi ko‘rsatkichlarini kompleks tahlil qilish mamlakatda yuritilayotgan fiskal siyosatning natijadorligini baholash imkonini beradi.

O‘zbekistonning davlat moliyasi tizimida budjet daromadlarini shakllantirish, ijtimoiy xarajatlarni moliyalashtirish, hududlar o‘rtasida moliyaviy resurslarni taqsimlash va davlat investitsiyalarini amalga oshirish muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, budjet taqchilligini maqbul darajada saqlash, davlat qarziga xizmat ko‘rsatish xarajatlarini nazorat qilish va soliq tizimining samaradorligini oshirish dolzarb vazifalar hisoblanadi.

Davlat budjeti daromadlari va xarajatlari tahlili

O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasining 2025-yil budjet ijrosi bo‘yicha audit ma’lumotlarida davlat budjeti daromadlari 359,8 trillion so‘m, xarajatlari esa 383,9 trillion so‘mni tashkil etgani qayd etilgan. Daromadlar YAIMning 19,4 foiziga, xarajatlar esa 20,8 foiziga teng bo‘lgan.

Hisob Palatasi

Ushbu ko‘rsatkichlar davlat budjetida xarajatlar daromadlardan yuqori bo‘lganini ko‘rsatadi. Biroq mazkur tafovutni konsolidatsiyalashgan budjetning umumiy taqchilligi bilan aynan bir xil deb talqin qilish mumkin emas. Chunki turli budjet ko‘rsatkichlari qamrov va hisoblash metodologiyasi bo‘yicha farq qilishi mumkin.

Davlat budjetining xarajatlar tarkibida ijtimoiy sohalar muhim o‘rin egallaydi. Hisob palatasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda ijtimoiy xarajatlar 180,4 trillion so‘mni, ta’lim xarajatlari 84,2 trillion so‘mni va sog‘liqni saqlash xarajatlari 43,3 trillion so‘mni tashkil etgan.

Hisob Palatasi

Bu ko‘rsatkichlar davlat budjetining nafaqat moliyaviy resurslarni taqsimlash, balki inson kapitalini rivojlantirish va ijtimoiy farovonlikni qo‘llab-quvvatlashdagi ahamiyatini namoyon etadi.

2026-yil uchun respublika budjeti daromadlari prognozi 292,9 trillion so‘m miqdorida belgilangan. Ushbu ko‘rsatkichni 2025-yildagi davlat budjetining jami daromadlari bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri taqqoslashda ehtiyotkorlik zarur, chunki respublika budjeti va davlat budjeti ko‘rsatkichlarining qamrovi bir xil bo‘lmasligi mumkin.

O‘zbekistonda soliq siyosatini takomillashtirish masalalari

O‘zbekistonda soliq siyosatining muhim vazifalaridan biri budjet daromadlarini barqaror shakllantirish bilan birga tadbirkorlik faoliyati uchun qulay sharoit yaratishdan iborat. Bunda soliq ma’murchiligini takomillashtirish, soliq majburiyatlarini bajarishni soddalashtirish va soliq bazasini kengaytirish alohida ahamiyatga ega.

Soliq tizimini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

- elektron hisob-fakturalar va raqamli soliq hisobotlaridan samarali foydalanish;

- soliq to‘lovchilarning huquq va majburiyatlari bo‘yicha axborot olish imkoniyatlarini kengaytirish;
- yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish;
- soliq imtiyozlarini iqtisodiy natijadorlik asosida baholash;
- soliq tekshiruvlarida xavfga asoslangan yondashuvni rivojlantirish;
- soliq qonunchiligining barqarorligi va tushunarliligini ta’minlash.

Soliq ma’murchiligining raqamlashtirilishi davlat organlari uchun ma’lumotlarni tezkor tahlil qilish, soliq to‘lovchilar uchun esa hisobot topshirish va majburiyatlarni bajarish jarayonlarini soddalashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamlashtirishning samaradorligi axborot tizimlarining o‘zaro muvofiqligi, ma’lumotlar sifati va shaxsiy hamda tijorat ma’lumotlarini himoya qilish bilan ham bog‘liq.

O‘zbekistonda davlat qarzini boshqarish

Davlat qarzini boshqarish O‘zbekistonning moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. 2026-yil 1-yanvar holatiga oid Hisob palatasi ma’lumotlarida davlat qarzi 46,8 milliard AQSH dollari yoki YAIMning 31,9 foizi sifatida ko‘rsatilgan.

Hisob Palatasi

Ushbu ko‘rsatkich davlat qarzining iqtisodiyot ko‘lamiga nisbatan hajmini ifodalaydi. Biroq qarzning barqarorligini to‘liq baholash uchun uning valyuta tarkibi, foiz stavkalari, to‘lov muddatlari, qarz mablag‘lari yo‘naltirilgan loyihalarning samaradorligi va kelajakdagi budjet majburiyatlarini ham tahlil qilish lozim.

2026-yil budjet siyosatida umumiy fiskal taqchillikni YAIMga nisbatan 3 foizdan oshirmaslik maqsadi belgilangan. Bunday yondashuv budjet intizomini mustahkamlash va davlat qarzining barqarorligini ta’minlashga qaratilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Hukumat portali

O‘zbekiston sharoitida davlat qarzini samarali boshqarish uchun qarz mablag‘larini iqtisodiy samara beradigan loyihalarga yo‘naltirish, loyihalarning kutilayotgan natijalarini oldindan baholash va qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlarini o‘rta muddatli budjet prognozlariga kiritish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, davlat budjeti, soliq siyosati va qarz boshqaruvining o‘zaro muvofiqligi O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi, ijtimoiy majburiyatlarning bajarilishi va kelajakdagi fiskal xavflarning kamayishida muhim omil hisoblanadi.

Davlat moliyasini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari va ilmiy-amaliy takliflar

Davlat budjeti, soliqlar va davlat qarzini samarali boshqarish davlat moliyasi tizimining barcha tarkibiy qismlarini o‘zaro muvofiqlashtirishni talab qiladi. Bunda faqat daromadlarni ko‘paytirish yoki xarajatlarni qisqartirish bilan cheklanib qolmasdan, moliyaviy resurslardan foydalanishning iqtisodiy va ijtimoiy natijalarini ham baholash zarur.

Soliq bazasini kengaytirish va yashirin iqtisodiyotni qisqartirish

Davlat budjeti daromadlarini oshirishning muhim yo‘llaridan biri soliq stavkalarini doimiy ravishda ko‘tarish emas, balki soliq bazasini kengaytirish va mavjud soliq majburiyatlarining bajarilishini yaxshilashdir.

Buning uchun iqtisodiy operatsiyalarning rasmiylashtirilishini rag‘batlantirish, elektron to‘lov tizimlarini rivojlantirish, soliq hisobotlarini soddalashtirish va tadbirkorlar uchun qonunchilik talablarini tushunarli qilish muhim hisoblanadi.

Yashirin iqtisodiyotning qisqarishi davlat daromadlarini oshirish bilan birga, halol faoliyat yuritayotgan korxonalar uchun teng raqobat sharoitlarini yaratishga ham yordam beradi. Shu sababli soliq nazorati xavfga asoslangan, mutanosib va qonuniylik tamoyillariga muvofiq tashkil etilishi lozim.

Soliq imtiyozlarini samaradorlik asosida qayta ko‘rib chiqish

Soliq imtiyozlari investitsiyalar, innovatsiyalar va bandlikni rag‘batlantirish vositasi bo‘lishi mumkin. Lekin ularning samarasini baholamasdan uzoq muddat davom ettirish budjet daromadlarining kamayishiga va ayrim korxonalar uchun asossiz ustunliklar yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin.

Shuning uchun har bir muhim imtiyoz bo‘yicha uning maqsadi, budjetga ta’siri, yaratilgan ish o‘rinlari, qo‘shimcha investitsiyalar va iqtisodiy natijalar tahlil qilinishi zarur. Natijadorligi past bo‘lgan imtiyozlarni qayta ko‘rib chiqish, samarali imtiyozlarni esa aniq mezonlar asosida davom ettirish maqsadga muvofiq.

Budjet xarajatlarini natijaga yo‘naltirish

Davlat xarajatlarining samaradorligini oshirish uchun ajratilgan mablag‘lar bilan erishilgan natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash zarur.

Bunda har bir davlat dasturi uchun aniq maqsadlar, o‘lchanadigan ko‘rsatkichlar va baholash mezonlari ishlab chiqilishi lozim. Masalan, ta’lim sohasida faqat qurilgan maktablar yoki sarflangan mablag‘lar emas, balki ta’lim sifati va o‘quv natijalari ham baholanishi kerak.

Natijaga yo‘naltirilgan budjetlashtirish mablag‘lardan foydalanish samaradorligini oshirish, samarasiz dasturlarni aniqlash va kelgusi budjet qarorlarini dalillarga asoslangan holda qabul qilish imkonini beradi.

Davlat qarzini boshqarish strategiyasini takomillashtirish

Davlat qarzini boshqarish bo‘yicha strategiya qarzning hajmi, qiymati, muddati va valyuta tarkibini qamrab olishi kerak. Qarz olish qarorlari davlatning o‘rta muddatli fiskal imkoniyatlari va iqtisodiy rivojlanish maqsadlari bilan muvofiqlashtirilishi lozim.

Bunda quyidagi choralar muhim ahamiyatga ega:

- qarzning qaytarish muddatlarini muvozanatlashtirish;
- foiz stavkalari va valyuta kursidagi o‘zgarishlar xavfini baholash;
- davlat kafolatlari va shartli majburiyatlarni monitoring qilish;
- qarz hisobidan moliyalashtiriladigan loyihalarni iqtisodiy ekspertizadan o‘tkazish;

- qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlarini muntazam prognoz qilish;
- qarz portfeli bo‘yicha ochiq va tushunarli hisobotlarni e’lon qilish.

Qarz mablag‘laridan foydalanish samaradorligi davlat qarzining uzoq muddatli barqarorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Shu sababli qarz jalb qilish to‘g‘risidagi qaror faqat moliyaviy ehtiyoj bilan emas, balki kutilayotgan iqtisodiy va ijtimoiy natijalar bilan ham asoslanishi zarur.

Fiskal xavflarni ssenariylar asosida baholash

Davlat moliyasini boshqarishda iqtisodiy sharoitlarning o‘zgarishini oldindan hisobga olish muhimdir. Soliq tushumlari, foiz stavkalari, valyuta kursi va iqtisodiy o‘sish bo‘yicha prognozlarning o‘zgarishi budjet muvozanatiga ta’sir qilishi mumkin.

Shu sababli budjet rejalashtirishda bazaviy, salbiy va ijobiy ssenariylardan foydalanish tavsiya etiladi. Bazaviy ssenariy kutilayotgan iqtisodiy rivojlanishni ifodalasa, salbiy ssenariy iqtisodiy o‘sishning sekinlashishi, tashqi daromadlarning kamayishi yoki moliyalashtirish qiymatining oshishi kabi holatlarni qamrab oladi.

Ssenariyli rejalashtirish davlatga moliyaviy xavflarni oldindan aniqlash, zarur zaxiralarni shakllantirish va budjet xarajatlarini ustuvorlashtirish imkonini beradi.

Budjet shaffofligi va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish

Budjet ma’lumotlarining ochiqligi davlat organlarining hisobdorligini oshirish va jamoatchilik ishonchini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Bunda budjet loyihalari va tasdiqlangan ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda, amaldagi ijro, xarajatlarning natijalari va audit xulosalari ham ochiq bo‘lishi zarur.

Jamoatchilik nazoratining samaradorligi ma’lumotlarning faqat e’lon qilinishiga emas, balki ularning tushunarli, o‘zaro taqqoslanadigan va o‘z vaqtida taqdim etilishiga ham bog‘liq.

Shunday qilib, davlat moliyasini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishi soliq tushumlarini barqarorlashtirish, xarajatlar samaradorligini oshirish, qarz xavflarini

cheklash va institutsional hisobdorlikni mustahkamlash choralarini yagona tizim sifatida amalga oshirishdan iborat.

Xulosa

Davlat budjeti, soliqlar va davlat qarzi mamlakatning moliyaviy-iqtisodiy tizimida o‘zaro chambarchas bog‘langan muhim institutlar hisoblanadi. Davlat budjeti iqtisodiy resurslarni markazlashtirish va qayta taqsimlash vositasi bo‘lsa, soliqlar budjetning barqaror daromad bazasini shakllantiradi. Davlat qarzi esa qo‘shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilish, budjet taqchilligini moliyalashtirish va uzoq muddatli rivojlanish loyihalarini amalga oshirish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida davlat budjetining iqtisodiy mohiyati, soliqlarning fiskal va tartibga soluvchi vazifalari hamda davlat qarzining shakllanish mexanizmlari o‘rganildi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, davlat moliyasining samaradorligi mazkur institutlarning alohida faoliyatidan ko‘ra, ularning o‘zaro muvofiqlashtirilgan holda ishlashiga ko‘proq bog‘liq.

Birinchidan, davlat budjetining barqarorligi daromadlar bazasining kengligi, soliq tushumlarining yig‘iluvchanligi va xarajatlarning iqtisodiy jihatdan asoslanganligiga bog‘liq. Davlat budjeti daromadlarini oshirish uchun soliq stavkalarini keskin ko‘tarishdan ko‘ra, soliq bazasini kengaytirish, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq ma’murchiligini takomillashtirish ko‘plab holatlarda samaraliroq yondashuv hisoblanadi.

Ikkinchidan, soliq siyosati davlat daromadlarini shakllantirish bilan birga tadbirkorlik, investitsiyalar, bandlik va ijtimoiy farovonlikni qo‘llab-quvvatlashi kerak. Soliq tizimining barqarorligi, tushunarliligi va adolatliligi iqtisodiy subyektlarning uzoq muddatli qarorlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Uchinchidan, davlat qarzi iqtisodiy rivojlanishni moliyalashtirishning muhim vositasi bo‘lsa-da, uning samaradorligi qarz mablag‘laridan foydalanish natijalari va kelajakdagi to‘lov imkoniyatlariga bog‘liq. Qarzning YAIMga nisbati bilan bir qatorda, foiz xarajatlari, valyuta tarkibi, qaytarish muddatlari va shartli majburiyatlar ham muntazam baholanishi lozim.

To‘rtinchidan, budjet xarajatlarini natijaga yo‘naltirish, soliq imtiyozlarini samaradorlik asosida baholash va davlat investitsiyalarini iqtisodiy ekspertizadan o‘tkazish moliyaviy resurslardan foydalanish sifatini oshiradi. Bunda xarajatlarning miqdori bilan birga ularning ijtimoiy va iqtisodiy natijalarini ham o‘lchash muhim hisoblanadi.

Beshinchidan, fiskal xavflarni oldindan baholash davlat moliyasining barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy o‘sish, foiz stavkalari, valyuta kursi va soliq tushumlaridagi ehtimoliy o‘zgarishlarni hisobga olgan ssenariyli rejalashtirish budjet siyosatining moslashuvchanligini oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasida davlat budjeti, soliq siyosati va davlat qarzini boshqarish bo‘yicha amalga oshiriladigan islohotlar moliyaviy intizomni mustahkamlash, budjet shaffofligini oshirish va iqtisodiy o‘sishning barqarorligini ta’minlashga yo‘naltirilishi lozim. Buning uchun davlat moliyasini o‘rta muddatli rejalashtirish, raqamli boshqaruv vositalaridan foydalanish, davlat xarajatlari ustidan samarali nazoratni kuchaytirish va qarz majburiyatlarini oqilona boshqarish zarur.

Umuman olganda, davlat moliyasining asosiy maqsadi faqat budjet taqchilligini kamaytirish yoki soliq tushumlarini ko‘paytirishdan iborat emas. Uning strategik vazifasi moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, ijtimoiy farovonlikni oshirish va kelajak avlodlar zimmasiga ortiqcha moliyaviy yuk tushishining oldini olishdir. Shu nuqtayi nazardan, davlat budjeti, soliqlar va davlat qarzini yagona iqtisodiy tizim sifatida boshqarish mamlakatning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlari milliy bazasi. LexUZ .
2. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlari milliy bazasi. LexUZ .

3. O‘zbekiston Respublikasining 2026-yil uchun Davlat budjeti to‘g‘risidagi Qonuni, 2025-yil 25-dekabr, O‘RQ-1105-son. LexUZ — rasmiy hujjat .

4. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. *2026–2028-yillar uchun Budjetnoma*. Rasmiy hujjat .

5. O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi. *Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlarining 2025-yildagi ijrosi to‘g‘risidagi hisobot bo‘yicha tashqi audit va baholash*. Rasmiy manba .

6. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Davlat budjeti, soliq siyosati va fiskal ko‘rsatkichlar bo‘yicha rasmiy ma’lumotlar. Vazirlik sayti .

7. International Monetary Fund (IMF). *Fiscal Monitor*. Davlat moliyasi va fiskal barqarorlik bo‘yicha tahliliy nashrlar. IMF .

8. International Monetary Fund. *Government Finance Statistics Manual 2014*. Davlat moliyasini statistik hisobga olish metodologiyasi.

9. Rosen, H. S., Gayer, T. *Public Finance*. Davlat moliyasi, soliqqa tortish va davlat xarajatlari nazariyasi bo‘yicha ilmiy adabiyot.